

ساخت و اعتباریابی مقیاس نگرش و التزام عملی به نماز Making and determination the validity and reliability the scale for assessing being bound to prayer

تاریخ پذیرش: ۱۳۸۹/۱۰/۷

تاریخ دریافت: ۱۳۸۸/۸/۲۴

Anisi J. *MSc*[✉], Navidi A. *PhD*, Hoseinnezhad A. *BSc*

جعفر انیسی[✉]، احد نویدی^۱، اعظم حسینی نژاد نصرآباد^۲

Abstract

Introduction: Prayer is one of the largest Islamic practices and the highest educational school homework Islam. Measure commitment to the obligatory prayers, using a valid tool is possible. This article introduces a scale that has made much practical attitude and commitment to prayer, the worshipers will measure.

Method: Statistical community, including all staff Baqiyatallah University of Medical Sciences. Sample size 427 patients who were selected. Research tools, including External and Internal religious orientation Alport's scale, and the scale of self examiner factor analysis method was used obtain operating test.

Results: The results of this study showed that the reliability coefficient view point of interval consistency was ($r = 0.92$), and test retest coefficient in a week duration was ($r = 0.96$), and half split coefficient was ($r = 0.87$). Content validity and face validity assessed by the clergy, psychologist, and prayers. Also correlation of scale with religious beliefs and Alport's scale External and Internal were respectively 0.61, 0.34 and 0.62.

Conclusion: This scale, able to measure attitude and being bound to prayers in Moslems.. Also we can use it for scientific research, and cultural-religious programming.

Keywords: practical obligation, religious scales, validity, reliability, Prayers, factor analysis, Alport's scale.

چکیده

مقدمه: نماز یکی از بزرگ‌ترین فرائض اسلامی و عالی‌ترین تکلیف مکتب تربیتی اسلام است. سنجش میزان التزام به نمازهای واجب با استفاده از ابزاری معتبر امری است ممکن. هدف این مقاله معرفی مقیاس نگرش و التزام عملی به نماز است.

روش: جامعه آماری شامل تمامی کارکنان دانشگاه بقیه‌الله (عج) می‌باشد. حجم نمونه ۴۲۷ نفر بودند که به صورت در دسترس انتخاب شدند. ابزارهای پژوهش شامل مقیاس جهت‌گیری درونی و بیرونی و مقیاس التزام عملی به اعتقادات مذهبی که به منظور تعیین روایی مقیاس نگرش و التزام عملی به نماز استفاده شدند. همچنین از روش‌های آماری همبستگی و تحلیل عاملی اکتشافی استفاده شد.

یافته‌ها: نتایج پژوهش نشان داد ضریب اعتبار پرسشنامه از نظر همسانی درونی ۰/۹۲، ضریب بازآزمایی مقیاس با یک هفته فاصله ۰/۹۶ و ضریب تنصیفی مقیاس ۰/۸۷ بدست آمد. همبستگی مقیاس نگرش و التزام عملی به نماز، با مقیاس التزام عملی به اعتقادات مذهبی، جهت‌گیری بیرونی مقیاس آلپورت و جهت‌گیری درونی مقیاس آلپورت به ترتیب ۰/۶۱، ۰/۳۴ و ۰/۶۲ بدست آمد. همچنین نتایج حاصل از تحلیل عاملی نشان داد که مقیاس ساخته شده از چهار عامل تشکیل شده است که جمعاً ۴۶/۳۰ درصد از واریانس کل را تبیین می‌کند.

نتیجه‌گیری: مقیاس نگرش و التزام عملی به نماز با گذراندن مراحل روان‌سنجی و دارا بودن اعتبار و روایی قادر به سنجش نگرش و التزام عملی نمازگزاران به نماز است. بنابراین مقیاس علاوه بر اینکه به صورت خودسنجی برای مسلمانان کارایی دارد، می‌توان از آن در انجام پژوهش‌های گروهی استفاده نمود.

کلیدواژه‌ها: نماز، دین، مقیاس‌های دینی، روایی، اعتبار، جهت‌گیری مذهبی.

✉ **Corresponding Author:** Behavioral Sciences Research Center, Baqiyatallah University of Medical Sciences, Tehran, Iran.
Email: anisi35@yahoo.com

✉ دانشگاه علوم پزشکی بقیه‌الله (عج)، مرکز تحقیقات علوم رفتاری، تهران، ایران
۱- پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش، تهران، ایران
۲- دانشگاه علوم پزشکی بقیه‌الله (عج)، مرکز تحقیقات علوم رفتاری، تهران، ایران

نماز یکی از بزرگ‌ترین فرائض اسلامی و عالی‌ترین تکلیف مکتب تربیتی اسلام است. در واقع نماز در رأس همه عبادات و سرلوحه برنامه‌های تربیتی و پرورشی اسلام است [۱]. بشر در طول تاریخ همواره به دنبال پرستش و عبادت معنوی بوده است که در نتیجه تظاهر عینی این عبادت در ادیان الهی در نماز تجلی یافته است، اما باید گفت که نماز مخصوص ادیان وحیانی نبوده و حتی در ادیان غیروحیانی نیز مطرح بوده است. در یونان باستان مؤمنان در معابد به وسیله نماز و قربانی کردن خودشان را از خشم خدا ایمن ساخته و از او یاری می‌جستند. تبتیان هنگامی که در صومعه جشنی برپا می‌شد چند روز در آنجا اقامت کرده و به طواف، نماز، دعا و رقص مشغول می‌شدند. همچنین در ایران باستان صابئین و مندائیان بودند که آیینی شبیه مسلمانان در برگزاری نماز و انجام وضو داشتند. زرتشتیان نیز مانند مسلمانان باید در پنج وقت نماز و دعاهای مخصوص خود را بخوانند. همچنین در آیات و روایات متعددی هم، بر نماز در مذاهب یهود و مسیحیت اشاره شده است [۲].

نماز در اسلام ارزش و جایگاه بسیار بالایی دارد، به طوری که در قرآن آیات متعددی از نماز سخن گفته‌اند و بیش از ۸۴ مرتبه کلمه صلوة و مشتقات آن به کار برده شده و نشان‌دهنده آن است که این عبادت مهم ملازم با اسلام بوده و اولین فریضه‌ای است که پیامبر اکرم (ص) به مردم ابلاغ کرده و آخرین فریضه‌ای است که تا هنگام مرگ از انسان ساقط نمی‌شود. قرآن و روایات نماز را وسیله کمک به مؤمنان در هنگام مشکلات؛ بازداری مؤمنان از کارهای زشت؛ وسیله رستگاری؛ وسیله پاک شدن مؤمنان از کبر و خودپسندی؛ مایه آرامش و امنیت قلوب مؤمنان می‌دانند [۲]. به نظر می‌رسد سنجش میزان التزام به نمازهای واجب با استفاده از ابزاری معتبر امری ممکن باشد، بنابراین این مقاله با هدف معرفی ابزاری مناسب که میزان نگرش و التزام عملی مسلمانان را نسبت به نماز مورد سنجش قرار دهد، تهیه شده است.

پرسشی که در اینجا مطرح می‌شود این است که دینداری و اعتقاد به خدا امری شخصی و ناشی از تجربه درونی است، پس چگونه می‌توان میزان اعتقادات و دینداری افراد را سنجید؟ در پاسخ به این پرسش می‌توان گفت کمی‌سازی مفاهیم رفتاری، عاطفی، و شناختی به منظور توصیف علمی آنها، به طور وسیع در علوم انسانی به‌ویژه با شروع روان‌شناسی علمی در اواخر قرن نوزدهم، گسترش یافته است. اندیشه‌ها و رفتارهای دینی همانند بسیاری از رفتارهای انسان قابل سنجش و اندازه‌گیری است. در کتب دینی به‌ویژه قرآن کریم شاخص‌های تعریف شده است که به وسیله آن شاخص‌ها می‌توان افراد مؤمن را از افراد منافق و کافر تشخیص داد. به عنوان نمونه خداوند در سوره والعصر صفات انسان‌های موفق را در داشتن ایمان، انجام عمل صالح و گفتار درست

می‌داند، و انسان‌هایی را که فاقد صفات فوق هستند را زیان‌کار می‌داند. بنابراین به وسیله شاخص‌های دینی توانایی سنجش افراد دیندار نیز امکان‌پذیر خواهد بود. نظریه‌اینکه سنجش و اندازه‌گیری باورهای دینی ارتباط بسیار نزدیکی با حوزه روان‌شناسی دین دارد، بنابراین سرآغاز فعالیت‌های سنجش دینی را باید در مطالعات روان‌شناسان دینی جستجو کرد. تهیه و ساخت ابزارها و آزمون‌های دینداری کوششی است که روان‌شناسان دینی به منظور کمی‌سازی مفاهیم دینی به کار گرفته‌اند. البته عملکرد روان‌شناسان در تهیه ابزارهای عینی محدود می‌شود بر مشاهده مستقیم و مستقل رفتارهای دینی، بنابراین آن دسته از رفتارهای دینی که از راه‌های کاملاً شخصی به دست می‌آید، نیازمند فنون خاصی است که خارج از بحث حاضر می‌باشد. از جمله شیوه‌هایی که نقش اساسی و اصلی در جمع‌آوری اطلاعات در حوزه رفتار دینی دارد، شامل مشاهده رفتار، پاسخ به پرسش‌ها در قالب پرسشنامه‌های خودسنجی می‌باشد. در قدیمی‌ترین روش‌ها، تعداد افراد حاضر در کلیسا، یا دفعات حضور آنان، زمان ورود و یا کاری که در آنجا انجام می‌دادند ثبت می‌شد. شیوه‌های سنجش مبتنی بر مشاهده رفتار و خودسنجی معمولاً در مقابل روش‌های بیان تجربه‌های شخصی قرار دارد، و اطلاعات حاصل از این شیوه‌ها در ارزیابی تأیید دین استفاده می‌شود. پژوهشگران در سال ۱۹۷۵ کاهش فعالیت دینی در بریتانیا را براساس کم شدن عضویت در کلیساها، حضور در مدارس دینی، و قرائت کتاب مقدس تبیین کرده‌اند. برخی دیگر از پژوهشگران از شاخص‌هایی مانند ادعای افراد به ایمان، میزان عبادت و دعا، مقدار اعانات اهدایی و تعداد مقالات چاپ‌شده در تأیید و موافقت دین را ملاک ارزیابی قرار داده‌اند [۳].

یکی از کارهای بزرگ در زمینه سنجش رفتار دینی کار لوبا (۱۹۸۶) است که پرسشنامه‌ای جهت سنجش میزان ایمان در سطح گسترده‌ای تهیه کرده است، به طوری که در سال‌های ۱۹۱۴ و ۱۹۳۳ پرسشنامه‌ای کوتاه با دو پرسش مهم در مورد اعتقادات مذهبی، برای گروهی از دانشمندان برجسته آمریکا فرستاد هیل و هود نیز در کتابی با عنوان مقیاس‌های دینداری بیش از ۱۲۰ مقیاس دینی را توصیف نموده‌اند. همچنین مؤسسه گالوپ که از دهه ۱۹۳۰ کار خود را در زمینه نظرسنجی شروع کرده است، نقش مهمی در سنجش نگرش مردم نسبت به دین داشته است و از نتایج پژوهش‌های آن مؤسسه می‌شود به طور مستند تغییرات نگرش مردم آمریکا را در خصوص دینداری مورد سنجش قرار داد [۴]. همچنین پرسشنامه‌های بسیاری در کمی‌سازی، اندازه‌گیری و سنجش رفتار دینی افراد از جنبه‌های نگرشی و رفتاری تهیه شده است، که برخی از آنها را می‌توان نام برد: پیتر هیلز (۲۰۰۴) درباره بسط و تجدیدنظر در پرسشنامه زندگی مذهبی، ورتینگتن (۲۰۰۳) در خصوص بسط، اصلاح و اعتباریابی فرم کوتاه مقیاس

آپورت در آن انتخاب شده و علاوه بر آن یک پرسش دیگر نیز به آن افزود که این گزینه همبستگی بالایی (۰/۶۱) با جهت‌گیری بیرونی داشت و از آن به بعد این مقیاس بیشتر مورد استفاده قرار گرفته است. طبق تحقیق آپورت همبستگی بین ماده‌های جهت‌گیری مذهبی درونی با ماده‌های جهت‌گیری مذهبی بیرونی (۰/۲۱-) بود. در تعدادی از مطالعات دیگر، از جمله مطالعاتی که توسط فگین صورت گرفت، همبستگی جهت‌گیری مذهبی درونی و بیرونی ۰/۲۰- بود که بسیار نزدیک به همبستگی محاسبه‌شده توسط آپورت بود. مقیاس جهت‌گیری مذهبی درونی و بیرونی آپورت در ایران به فارسی ترجمه شده است و در مطالعات متعدد اعتباریابی شده است [۱۰].

ب) مقیاس خودسنجی التزام عملی به اعتقادات مذهبی: مقیاس خودسنجی التزام عملی به اعتقادات مذهبی پرسشنامه‌ای است که با هدف بررسی میزان عمل به احکام و دستورات اسلامی توسط نویدی ساخته و اعتباریابی شده است. برای بررسی روایی محتوای مقیاس از نظر متخصصان استفاده شد. تعدادی از روحانیون، اندیشمندان مسلمان و استادان دانشگاه مقیاس را ابزاری نسبتاً مناسب برای اندازه‌گیری التزام عملی مسلمان به اعتقادات مذهبی دانستند و استفاده از آن را روا دیدند. روایی مقیاس به طریق دیگری نیز بررسی شد. تعداد ۳۵ نفر از پاسخ‌گویان که در مطالعه مقدماتی به پرسشنامه موردنظر پاسخ دادند در یک مصاحبه انفرادی شرکت و از لحاظ میزان پایبند بودن به اعتقادات مذهبی توسط پژوهشگر بر روی یک مقیاس ۲۰ درجه‌ای رتبه‌بندی شدند. افراد یادشده از لحاظ التزام عملی به اعتقادات مذهبی نیز توسط دیگران در یک مقیاس ۲۰ درجه‌ای رتبه‌بندی شدند. سپس همبستگی بین پاسخ‌های کتبی و امتیاز مصاحبه، محاسبه شد و ضریب همبستگی بین امتیازی که مصاحبه‌گر به میزان پایبند بودن هر فرد اختصاص داده بود و نمره‌ای که آن فرد از طریق پاسخ دادن به پرسشنامه کسب کرده بود، برابر با ۰/۸۶ به دست آمد. برای بررسی اعتبار مقیاس خودسنجی التزام عملی به اعتقادات مذهبی نیز از روش بازآزمایی استفاده شد. همبستگی فاصله بین دو آزمون یک هفته و ضریب همبستگی برابر با ۰/۸۱ بود [۹].

برای ساخت مقیاس نگرش و التزام عملی به نماز، ابتدا به منظور تهیه پرسش‌های تجربی با مراجعه به قرآن، نهج البلاغه، و احادیث، تمامی آیات، احادیث و روایاتی که درباره نماز بود، مطالعه و فیش‌برداری شد. سپس مطالب استخراج‌شده در قالب پرسش‌های قابل سنجش درآمد. در این مرحله تقریباً بیش از یک‌صد پرسش تهیه گردید. در مرحله بعد به منظور بررسی روایی محتوای پرسش‌ها، نظر تعدادی از اساتید دانشگاه تربیت معلم، اساتید روان‌شناسی و روحانیون حوزه نمایندگی ولی فقیه در

تعهد مذهبی پژوهشی در مسیحیان کاتولیک و پروتستان، بودائیان، هندوها، مسلمانان و افراد بی‌مذهب و لستر و (۱۹۹۸) در پژوهشی پرسشنامه وضعیت مذهبی را برای مردم شمال اروپا (استونی زبان) به روش تحلیل عاملی ساختند [۵ و ۶ و ۷].

برخی از پرسشنامه‌های دینی که به منظور کمی‌سازی، اندازه‌گیری و سنجش رفتار دینی افراد در ایران تهیه شده‌اند عبارت هستند از: پرسشنامه نگرش مذهبی توسط گلشن گلرینز (۱۳۷۳)؛ پرسشنامه خودشناسی در چارچوب مذهبی-اجتماعی توسط جان بزرگی (۱۳۷۸)؛ مقیاس اندازه‌گیری اعتقادات و نگرش مذهبی دانشجویان توسط خدایاری فرد و همکاران (۱۳۷۸)؛ مقیاس جهت‌گیری مذهبی توسط بهرامی (۱۳۷۸)؛ مقیاس جهت‌گیری مذهبی با تکیه بر اسلام توسط آذربایجانی (۱۳۸۲)؛ مقیاس عمل به باورهای دینی (معبد) توسط گلزاری (۱۳۸۰)؛ مقیاس خودسنجی التزام عملی به اعتقادات اسلامی توسط نویدی (۱۳۷۶) [۸ و ۹]. در حال حاضر در کشور برای سنجش بسیاری از رفتارها، علایق و نگرش‌های دینی، پرسشنامه‌ها و مقیاس‌هایی تهیه شده، در حالی که برای سنجش نمازهای واجب یومیه که مسلمانان در روز پنج مرتبه آن را انجام می‌دهند، ابزاری مناسب و معتبر ساخته نشده است. بنابراین تهیه و ساخت مقیاسی مناسب و معتبر برای سنجش نماز امری ایده‌آل و دور از انتظار نیست. در نتیجه هدف اصلی پژوهش آن بود که با توجه به منابع اصلی مسلمانان یعنی قرآن و سنت، ابزاری مناسب که میزان نگرش و التزام عملی مسلمانان را نسبت به نماز مورد سنجش قرار می‌دهد، تهیه گردد.

روش

جامعه آماری مورد مطالعه در این پژوهش تمامی کارکنان دانشگاه علوم پزشکی بقیه‌الله (عج) (کارکنان زن، رسمی، قراردادی سربازان و دانشجویان) بود. حجم نمونه موردبررسی در پژوهش ۴۲۷ بودند. روش نمونه‌گیری در پژوهش حاضر به شیوه نمونه‌گیری در دسترس از نمازگزاران بود. در این پژوهش از مقیاس‌های «جهت‌گیری درونی و بیرونی آپورت» و «التزام عملی به اعتقادات مذهبی» به منظور بررسی روایی هم‌زمان استفاده شد.

الف) پرسشنامه جهت‌گیری مذهبی آپورت: یکی از مقیاس‌هایی که در زمینه جهت‌گیری مذهبی ساخته شده و بسیار مورد توجه قرار گرفته است، مقیاس جهت‌گیری مذهبی درونی و بیرونی آپورت می‌باشد. آپورت بر مبنای کوشش‌های نظری‌اش سعی در ساختن مقیاسی برای اندازه‌گیری مذهب نمود. او به همین منظور یک مقیاس ۲۰ ماده‌ای ساخت که ۱۱ ماده آن جهت‌گیری بیرونی و ۹ ماده آن به جهت‌گیری درونی را می‌سنجیدند. در سال ۱۹۶۳ فگین یک نسخه ۲۱ ماده‌ای از مقیاس (درونی-بیرونی) ساخت که تمام پرسش‌های مقیاس

به دست آمد. همچنین ضرایب به دست آمده نشان دهنده معناداری در سطح (0/01 < p) است (جدول شماره ۲).

جدول شماره ۱- ضرایب اعتبار مقیاس نگرش و التزام عملی به نماز

انواع اعتبار	ضریب اعتبار (r)	سطح معناداری (p)
همسانی درونی	۰/۹۲	۰/۰۰۱
بازآزمایی	۰/۹۶	۰/۰۰۱
تصنیفی	۰/۸۷	۰/۰۰۱

جدول شماره ۲- ماتریس همبستگی مقیاس نگرش و التزام عملی به نماز با مقیاس‌های جهت‌گیری مذهبی و التزام عملی به اعتقادات مذهبی

ردیف	مقیاس‌ها	۱	۲	۳	۴
۱	مقیاس نگرش و التزام عملی به نماز	۱			
۲	مقیاس التزام عملی به اعتقادات مذهبی	۰/۶۱	۱		
۳	جهت‌گیری بیرونی مقیاس آلپورت	۰/۳۴	۰/۳۵	۱	
۴	جهت‌گیری درونی مقیاس آلپورت	۰/۶۲	۰/۶۱	۰/۳۱	۱

نتایج حاصل از تحلیل عاملی نشان داد که مقیاس نگرش و التزام عملی از چهار عامل تشکیل شده است که جمعاً ۴۶/۳۰ درصد از واریانس کل را تبیین می‌کند. عامل اول، اثربخشی نماز در زندگی فردی و اجتماعی را تبیین می‌کند؛ عامل دوم توجه و عمل به مستحبات نشان می‌دهد؛ عامل سوم بیانگر التزام و اهتمام جدی فرد برای انجام نماز است و عامل چهارم از مراقبت و حضور قلب در نماز حکایت می‌کند. عامل اول ۱۷/۳۸۸ درصد از واریانس کل را تبیین می‌کند و ۱۴ سؤال بر روی عامل اول بار عاملی بیش از ۰/۳۰ دارند. عامل دوم ۱۰/۳۵۴ درصد از واریانس کل را تبیین می‌کند و ۱۲ سؤال بر روی عامل دوم بار عاملی بیش از ۰/۳۰ دارند. عامل سوم ۹/۷۰ درصد از واریانس کل را تبیین می‌کند و ۱۲ سؤال بر روی عامل سوم بار عاملی بیش از ۰/۳۰ دارند. عامل چهارم ۸/۸۶۱ درصد از واریانس کل را تبیین می‌کند و ۱۰ سؤال بر روی عامل چهارم بار عاملی بیش از ۰/۳۰ دارند. همچنین شاخص کفایت نمونه‌برداری (KMO) برابر با ۰/۸۲ بود و نتایج آزمون بارتلت بیانگر همبستگی معنادار کافی بین سؤالات بود ($\chi^2(1225)$; $df = 7771/59$, $p < 0/001$) (جدول شماره ۳).

دانشگاه علوم پزشکی بقیه‌الله (عج) درباره مناسب بودن محتوای پرسش‌های تهیه‌شده با هدف مقیاس خواسته شد. پس از تأیید روایی محتوای پرسشنامه، برای اصلاح و تعدیل پرسش‌های مقیاس در دو مرحله به‌منظور بررسی مقدماتی، پرسشنامه در ۶۰ نفر از کارکنان دانشگاه علوم پزشکی بقیه‌الله (عج) انجام شد و سپس پاسخ‌های آنان مورد تجزیه و تحلیل آماری قرار گرفت. در نهایت پرسشنامه آماده‌شده به‌همراه دو مقیاس دیگر در کارکنان دانشگاه بقیه‌الله (عج) اجرا شد. همچنین به‌منظور بررسی اعتبار بازآزمایی، پرسشنامه روی ۴۰ نفر از کارکنان به‌فاصله زمانی یک هفته اجرا شد. پس از اجرای پرسشنامه و نمره‌گذاری آن به‌منظور بررسی اینکه مقیاس از چند عامل تشکیل شده است، از روش تحلیل عاملی اکتشافی به‌شیوه مؤلفه‌های اصلی (Principal components) با چرخش واریماکس (Varimax Rotation) استفاده شد. در نتیجه مقیاسی با ۵۰ پرسش و چهار عامل (اثربخشی نماز در زندگی فردی و اجتماعی؛ توجه و عمل به مستحبات؛ اهتمام جدی فرد برای انجام نماز و حضور قلب در نماز) تهیه شد. همچنین داده‌های پژوهش با روش‌های آمار توصیفی (فراوانی، درصد، میانگین و انحراف استاندارد) و استنباطی (همبستگی پیرسون، و تحلیل عاملی اکتشافی) با استفاده از نرم افزار SPSS 15 تجزیه و تحلیل شدند.

نتایج

حجم نمونه مورد بررسی در پژوهش ۴۲۷ بودند. ۷۳/۱ درصد از نمونه مورد بررسی مرد و ۲۶/۹ درصد زن بودند. دامنه سنی آزمودنی‌ها ۲۰ تا ۵۵ سال و میانگین و انحراف معیار سن آنان به ترتیب ۳۰/۵۲ و ۸/۹۵ بود. ۶۰/۲ درصد از آزمودنی‌ها متأهل و ۳۹/۸ درصد مجرد بودند. از نظر وضعیت تحصیلی ۳۷/۳ درصد در مقطع تحصیلی دبیرستان و دیپلم؛ ۱۱ درصد در مقطع فوق دیپلم؛ ۴۵/۹ درصد در مقطع لیسانس و ۵/۸ درصد در مقطع تحصیلی فوق لیسانس و بالاتر بودند.

نتایج به دست آمده از ضرایب اعتبار (همسانی درونی) با استفاده از روش آلفای کرونباخ ۰/۹۲؛ بازآزمایی مقیاس با یک هفته فاصله ۰/۹۶ و تصنیفی ۰/۸۷ به دست آمد. همچنین ضرایب به دست آمده نشان دهنده معناداری در سطح (0/01 < p) است (جدول شماره ۱). همبستگی مقیاس نگرش و التزام عملی به نماز، با مقیاس التزام عملی به اعتقادات مذهبی، جهت‌گیری بیرونی مقیاس آلپورت و جهت‌گیری درونی مقیاس آلپورت به ترتیب ۰/۶۱، ۰/۳۴ و ۰/۶۲ و

جدول شماره ۳- بارهای عاملی سؤالات مقیاس نگرش و التزام عملی به نماز

شماره پرسش	عامل اول	شماره پرسش	عامل دوم	شماره پرسش	عامل سوم	شماره پرسش	عامل چهارم
۸	۰/۶۲	۲	۰/۴۶	۱	۰/۶۳	۵	۰/۶۳
۱۳	۰/۴۲	۳	۰/۵۵	۶	۰/۴۰	۱۸	۰/۴۹
۱۷	۰/۵۸	۹	۰/۵۴	۷	۰/۴۰	۲۰	۰/۵۷
۲۱	۰/۵۶	۱۱	۰/۶۷	۱۰	۰/۵۲	۲۲	۰/۴۸
۳۳	۰/۷۱	۱۴	۰/۶۵	۱۲	۰/۴۲	۲۶	۰/۵۰
۳۴	۰/۷۲	۱۵	۰/۴۷	۱۶	۰/۵۶	۳۶	۰/۵۳
۳۵	۰/۷۲	۲۳	۰/۳۹	۲۸	۰/۵۹	۴۱	۰/۴۷
۳۷	۰/۷۹	۲۴	۰/۳۷	۲۹	۰/۵۸	۴۵	۰/۴۹
۳۸	۰/۵۹	۲۵	۰/۷۱	۳۰	۰/۵۲	۳۷	۰/۵۹
۳۹	۰/۷۶	۲۷	۰/۴۳	۴۲	۰/۳۸	۴۹	۰/۶۶
۴۰	۰/۶۷	۳۱	۰/۴۱	۴۴	۰/۳۱		
۴۳	۰/۵۰	۳۲	۰/۵۹	۴۸	۰/۵۶		
۴۶	۰/۵۲						
۵۰	۰/۵۳						
ارزش ویژه	۸/۶۹۴	ارزش ویژه	۵/۱۷۷	ارزش ویژه	۴/۸۵۰	ارزش ویژه	۴/۴۳۱
درصد واریانس تبیین شده	۱۷/۳۸۸	درصد واریانس تبیین شده	۱۰/۳۵۴	درصد واریانس تبیین شده	۹/۷۰	درصد واریانس تبیین شده	۸/۸۶۱

بحث و نتیجه گیری

مؤلفان شرایط و یا ویژگی‌های زیادی را برای یک آزمون قائل‌اند، که این ویژگی‌ها را می‌توان در چهار ویژگی اصلی خلاصه کرد. اگر این چهار ویژگی در آزمون جمع شده باشد می‌توان گفت که آزمون خوب است. این ویژگی‌ها عبارت هستند از: روایی، درجه‌بندی، اعتبار، و استاندارد؛ از میان این چهار ویژگی، روایی و اعتبار دارای اهمیت بیشتری هستند. روایی عبارت است از اندازه‌گیری متغیرهای مورد مطالعه به‌طور واقعی به‌عبارت‌دیگر ابزارها زمانی دارای روایی هستند که آنچه را که موردنظر است اندازه بگیرند. اعتبار عبارت است از اعتمادی که می‌توانیم به نتایج یک آزمون، که از کاربردهای متوالی آن حاصل می‌شود، داشته باشیم [۱۱]. تحلیل عاملی در ابعاد دین نیز دلالت دارد بر گروهی از روش‌های آماری پیچیده که وجود آن مرهون ترستون است. روش‌های تحلیل عوامل اگرچه پیچیده و دشوارند ولی وسیله‌ای برای ساده کردن متغیرها هستند [۱۲]. همچنین برخی از روان‌شناسان و جامعه‌شناسان دین برآنند که تدین کیفیتی تک‌بعدی است که می‌توان آن را در قالب چند شاخص سنجید، اما درمقابل اکثریت آنان به دیدگاه چندبعدی معتقدند [۱۳].

نتایج به‌دست‌آمده در پژوهش حاضر نشان داد که مقیاس نگرش و التزام عملی به نماز دارای روایی محتوا است. همچنین روایی

همزمان آن با مقیاس‌های التزام عملی به اعتقادات مذهبی و جهت‌گیری مذهبی آپورت مورد تأیید قرار گرفت. نکته قابل توجه در مقیاس ساخته‌شده آن است که میزان ضریب همبستگی به‌دست‌آمده با جهت‌گیری درونی مذهبی آپورت بیشتر از جهت‌گیری بیرونی است، بنابراین به‌نظر می‌رسد مقیاس ساخته‌شده بیشتر جهت‌گیری درونی را مورد سنجش قرار می‌دهد. همچنین نتایج بررسی اعتبار مقیاس نگرش و التزام عملی به نماز نشان داد که مقیاس از اعتبار همسانی درونی، بازآزمایی و تصفی‌مناسبی برخوردار است. در بررسی ساختار عاملی مشاهده شد که مقیاس از چهار عامل تشکیل شده است که جمعاً ۴۶/۳۰ درصد از واریانس کل را تبیین می‌کند. درمجموع مقیاس نگرش و التزام عملی به نماز از ۵۰ سؤال تشکیل شد، که پاسخ‌های آن به‌شیوه لیکرت و به‌صورت ۵ گزینه‌ای از «هیچ‌وقت» تا «همیشه» تهیه شده است. برای گزینه «هیچ‌وقت» نمره صفر، برای گزینه «خیلی کم» نمره یک، برای گزینه «گاهی» نمره دو، برای گزینه «اغلب» نمره سه، و برای گزینه «همیشه» نمره چهار درنظر گرفته شده است. برخی از سؤالات به‌صورت معکوس نمره‌گذاری می‌شوند دامنه نمرات از ۰ تا ۲۰۰ متغیر است و نمرات بالاتر حاکی از اهمیت بیشتر به نماز است. بنابراین مقیاس نگرش و التزام عملی به نماز با گذراندن مراحل روان‌سنجی و دارا

تقدیر و تشکر

بدین وسیله از نمایندگی محترم ولی فقیه در دانشگاه علوم پزشکی بقیه‌الله(عج) که در اجرای این پژوهش مساعدت‌های لازم را داشته‌اند تقدیر و تشکر می‌گردد.

منابع

- 1- Vaezinezhad H. *Spirit cleanliness*. Tehran, publications of Setad Eghameh Namaz, 1995.[Persian]
- 2- Fahari SA. *Flight in Kingdom*. Publications of Nehzat Zanan Muslim, 2000. [Persian]
- 3- Azarbajehani M, Moosavi M. *Introduction to Psychology of Religion*. Tehran, Publications of SAMT 2006.[Persian]
- 4- Khaaki M. *Analysis of the functions of religion and religious faith(Theoretical religious scales)*. Publications of Research Universities and Hozeh.2005. 118-120. [Persian]
- 5- Leslie P, Francis J; Robbins M. *The development of the Revised Religious Life Inventory (RLI-R) by exploratory and confirmatory factor analysis*. Personality and Individual Differences, 38 (2005): 1389-1399.
- 6- Everett L, Worthington Jr , Nathaniel G , Wade , and Terry L, Hight J. *Development, Refinement, and Validation of a Brief Scale for Research and Counseling*. The Wright Institute. Journal of Counseling Psychology Copyright 2003 by the American Psychological Association, Inc. 2003 ;Vol. 50, No. 1: 84-96.
- 7- Lehtsaar T, Lukaszewski M; Malony H . *Factor Analysis of the Religious Status Inventory in the Estonian Language*, International Journal for the Psychology of Religion, .1998 ; Vol. 8: 12 pgs.
- 8- Khodayarifard M. *Range of local research context of making religious scales (Theoretical religious scales)*. Publications of Research University and Hozeh.2005 . 437-449. .[Persian]
- 9- Navidi A, Abdolahi H. *Relationship between depression and being bound to of Islamic beliefs among high school students in Tehran*. J Training and Education,(17)2,1996.9-13. .[Persian]
- 10- Janbozorgi M. *Short-term efficacy psychotherapist with and without religious orientation inhibition on anxiety and stress*. Ph.D Thesis, Tarbiat Modares University, 1999. [Persian]
- 11- Azargashb E. *Medical Research Methodology*. Tehran, publications of Laadan, 1998.[Persian]
- 12- Pashasharifi H. *Psychometric principles and mental trial*. Tehran, publications of Laadan, 2002.[Persian]
- 13- Volf DM. *Psychology of Religion (Dehgani M. Translator)*. Tehran, publications of Roshd, 2007. [Persian]

بودن اعتبار و روایی قادر به سنجش نگرش و التزام عملی نمازگزاران به نماز است. هرچند یکی از محدودیت‌های سنجش نماز این است که رفتارهای دینی دارای دو بُعد ظاهری و باطنی هستند، و ابزارهای سنجش به‌طور معمول ابعاد ظاهری رفتار را مورد سنجش قرار می‌دهند و توانایی وارد شدن به حوزه‌های باطنی را ندارند، چنانکه بسیاری از جامعه‌شناسان و پژوهشگران علوم اجتماعی معترف هستند که بررسی ظاهری رفتار دینی با هر دقتی که باشد، خام و ناپخته است چه بسا بسیاری از افراد ممکن است در فعالیت‌های مذهبی مشارکت داشته باشند، ولی این فعالیت صرفاً ناشی از ابراز ایمان دینی نباشد و همچنین ممکن است رفتار دینی صرفاً از روی عادت یا برای برآورده شدن انتظارات دیگران صورت گیرد.

در پاسخ می‌توان گفت که هرچند این‌گونه اشکالات را می‌توان درباره تمامی رفتارهای افراد تا اندازه‌ای مشاهده کرد، با این حال بررسی دقیق به شیوه آزمایشی جهت سنجش رفتار دینی از نظر عملی غیرممکن است، به همین دلیل برخی از روان‌شناسان دینی به عدم امکان ارزیابی رفتار دینی به‌صورت آزمایشی اذعان دارند و آنان شیوه‌های شبه آزمایشی مانند روش همبستگی را برای ارزیابی رفتار دینی مناسب‌تر می‌دانند.

درنهایت باید اذعان کرد که بررسی و ارزیابی اعتقادات و میزان دینداری افراد از جنبه‌های مختلف با اشکالاتی مواجه است، با وجود این صاحب‌نظران در رشته روان‌شناسی دین می‌گویند می‌توان سطوحی از رفتار دینی را با پرسشنامه‌ها و مقیاس‌های متعارف و استاندارد و با در نظر گرفتن میزان خطای اندازه‌گیری، مورد ارزیابی قرار داد. ولی در سطوح عمیق‌تر ضرورت دارد از روش‌های غیرمستقیم مانند ابزارهای فرافکن و زندگی‌نامه شخصی و پژوهش‌های کیفی مانند پدیدارشناسی استفاده کرد. بنابراین محدودیت‌های سنجش در حدی نیست که مانع از سنجش رفتار دینی گردد.

درخاتمه به‌عنوان نتیجه‌گیری باید گفت که مقیاس نگرش و التزام عملی به نماز قادر به سنجش میزان نگرش و التزام نمازگزاران مسلمان به نماز است. بنابراین از آن می‌توان به‌صورت فردی و گروهی استفاده نمود.